

Aleksander Piwek*

Dawny browar cystersów oliwskich

The old brewery of Oliwa Cistercians

Wśród różnych obiektów należących do dawnego opactwa cysterskiego w Oliwie znajdował się także browar. Był on jednym z ciekawszych, jakie zostały wzniesione. Ocena taka wynika z lokalizacji i znaczenia, jakie miał dla Oliwy, a także z dającej się w znacznej części rozpoznać jego interesującej historii. Do dziś zachowało się po nim nieco pozostałości: ściana wschodnia, ślady(?) po dachu (na ścianie południowej klatki schodowej), a także dokumentacja z XIX w. (plany) oraz ryciny przedstawiające bryłę, chociaż w uproszczony sposób i to we fragmentach (il. 1, 2). Powyższe materiały uzupełniają się na tyle, że pomimo ich niewielkiej ilości dość dokładnie można określić lokalizację tego budynku, jego rozplanowanie, a także zakres niektórych przebudów.

Stan istniejący i lokalizacja

Obecnie materialna pozostałość dawnego browaru – jego ściana wschodnia – od południa dochodzi do południowej klatki schodowej fasady. Zawiera ona po stronie zachodniej, w połowie swej wysokości, poziomy uskok. W partii poniżej niego występują drzwi z łukiem eliptycznym oraz wnęka zwieńczona łukiem odcinkowym. Znajdują się tutaj także fragmenty dwóch innych łuków. Powyżej poziomego uskoku jest duża wnęka z półkolistym łukiem, a także połowa podobnej wnęki, dochodząca do klatki schodowej. Ściana na długości około 9,8 m (licząc od klatki schodowej) zawiera skos zwieńczony profilowanym gzymsem. Jest on zakończony pionowym uskokiem

Among various facilities belonging to the old Cistercian Abbey in Oliwa there was also a brewery. It was one of the most interesting buildings that had ever been erected. This assessment results from its location and the significance it had for Oliwa and also due to its interesting history that can be traced to a large extent. There are some remnants of this building preserved until today such as the eastern wall, traces(?) of the roof (on the southern wall of the staircase) as well as the documentation dated from the 19th century (plans) and drawings depicting the structure in a simplified way and only relating to its fragments (Fig. 1, 2). These materials complement one another and even in spite of their scarcity, it is possible to determine the location of the building, its layout and the scope of the particular rebuilding activities with high accuracy.

Current state and location

At present the remaining part of the former brewery – its eastern wall – in the south reaches as far as the southern staircase of the facade. At its mid-height in the western side it contains a horizontal fault. In a part below it there is the door with an elliptical arch and a niche surmounted by a segmental arch. There are also fragments of other two arches. Above the horizontal fault there is a large niche with a semicircular arch and a half of a similar niche reaching the staircase. The wall at a length of 9.8 m (starting from the staircase) has a bevel surmounted by a profiled cornice. It is finished with a vertical fault of 1 meter in height behind which there is a lower part of the wall with the next slightly protruding cornice.

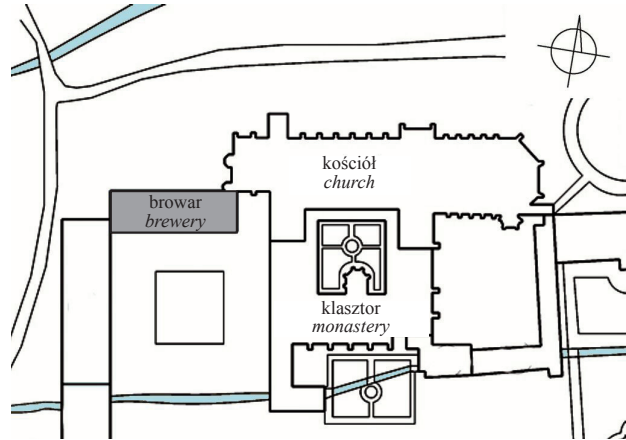
The brewery building was situated near the church facade and extended towards the west. Its shorter walls

* Wydział Architektury Politechniki Gdańskiej/Faculty of Architecture, Gdańsk University of Technology.

II. 1. Ściana wschodnia dawnego browaru przyległa do fasady kościoła pocysterskiego w Oliwie. Stan z 2010 r. (fot. A. Piwek)

Fig. 1. The eastern wall of the old brewery adjacent to the after-Cistercian church facade in Oliwa. Condition of 2010 (photo by A. Piwek)

II. 2. Lokalizacja dawnego browaru według ryciny z 1847 r. (Biblioteka Gdańska PAN, sygn. 5709). Od strony północnej budynek ten zamykał dziedziniec gospodarczy, jaki tworzył wraz z innymi obiektami pomocniczymi oraz skrzydłem konwerskim klasztoru

Fig. 2. Location of the old brewery according to the drawing from 1847 (Biblioteka Gdańska PAN, sygn. 5709). From the northern side the building closed the utility yard which was formed along with other facilities as well as with the Convert wing of the monastery

wysokości 1 m, za którym ciągnie się niższa partia ściany z lekko wysuniętym kolejnym gzymsem.

Budynek browaru znajdował się przy fasadzie kościoła i ciągnął się w kierunku zachodnim. Jego krótsze boki ustawiono wzdłuż osi północ-południe, poprzecznie do głównej osi założenia sakralnego. Na północ od niego powstał więc częściowo uformowany plac przedkościelny, zaś po drugiej, przeciwnej stronie – jeszcze do początku XIX w. czworobok zabudowań klasztornych i gospodarczych. Należały do nich wówczas w skrzydle północnym – szafarnia i młyn, a w południowym – spichrz. Wschodnie skrzydło było zajęte przez konwersów. Wszystko to stanowiło zatem zwartą całość obsługiwaną przez braci związanych z gospodarką opactwa. Niekorzystnym efektem takiego usytuowania browaru było pogorszenie warunków użytkowania zachodniego skrzydła klasztoru. Pomieszczenia znajdujące się w jego partii północnej (dochodzącej do kościoła) miały gorsze doświetlenie – zarówno na parterze, jak i na piętrze – od tych, które występowały w przeciwległej południowej partii.

Z materiałów historycznych powstałych w 1. połowie XIX w. wynika, że browar wzniesiony został na planie prostokąta o wymiarach około 15×40 m. Grubość jego ścian wynosiła około 1,1 m. Północna ściana wzdłużna budynku dobiegała do pobliskiej ścianki klatki schodowej świątyni, natomiast wschodnia – licowała się z nią od wschodu. W ten sposób, chociaż budynek był dobrze połączony z jej fasadą, znajdująca się w jego północno-wschodnim narożniku część klatki schodowej kościoła umniejszała powierzchnię użytkową browaru. Ponadto miało to wpływ na elewacje budynku gospodarczego. Jego wzdłużna ściana północna z tego powodu była krótsza od południowej o kilka metrów. Podobnie było z elewacjami poprzecznymi, chociaż tam wielkości nie były aż tak różnicowane. Elewacja zachodnia była dłuższa od wschodniej ledwie o około 1,5 m.

were built along the north-south axis crosswise to the main axis of the sacral layout. Thus, north of the building a partially formed square in front of the church was created, whereas on the other opposite side – a quadrangle of the monastery and farm buildings which existed until the beginning of the 19th century. A dispenser and a mill situated in the northern wing and a granary in the southern wing belonged to these buildings at that time. The eastern wing was occupied by Converts. All these buildings constituted a uniform entirety which was serviced by brothers connected with the abbey economy. Deterioration of the usage conditions of the western wing of the monastery was an unfavourable effect of the brewery location. The rooms in its northern part (extending to the church) had worse lighting – on the ground floor as well as on the first floor – than in the opposite southern part.

According to the historical materials from the first half of the 19th century, the brewery was built on the 15×40 m rectangular plan. The thickness of its walls was about 1.1 m. The northern longitudinal wall of the building reached the nearby wall of the church staircase, whereas the eastern one – faced the staircase from the east. In this way, although the building was well connected with its facade, a part of the church staircase in its northeast corner reduced the usable area of the brewery. Moreover, it had an impact on the facade of the farm building. For this reason its northern longitudinal wall was a few meters shorter than the southern one. It was similar with the cross facades although there the sizes were not so diverse. The western facade was only 1.5 meter longer than the eastern one.

Research results

The research connected with the old brewery was carried out by the author in 2010. The obtained results allowed us to introduce some new data to the history of this

Il. 3. Wnęki znajdujące się w części górnej ściany wschodniej dawnego budynku gospodarczego. Należą one do jedynych średniowiecznych detali, jakie się zachowały. Stan z 2010 r. (fot. A. Piwek)

Fig. 3. Niches in the upper part of the eastern wall of the old utility building. They belong to the only mediaeval details that were preserved. Condition of 2010 (photo by A. Piwek)

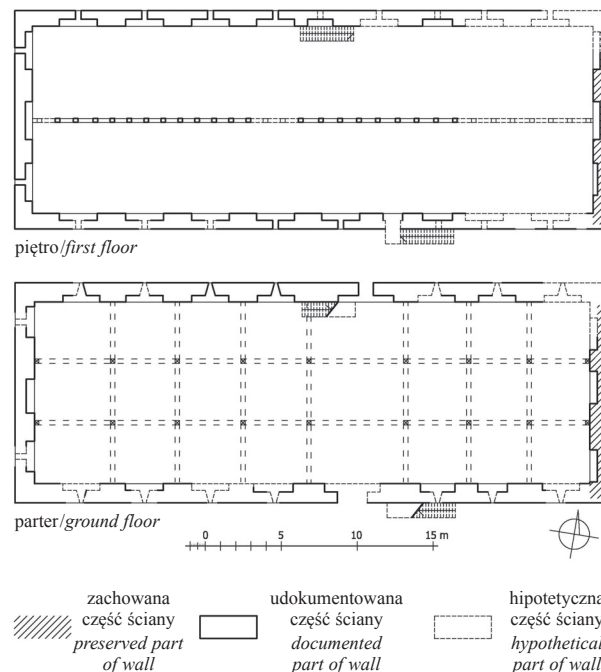
Wyniki badań

Prace badawcze związane z dawnym browarem przeprowadzone zostały przez autora w 2010 r. Uzyskano wyniki, które wniosły nowe dane głównie do dziejów tego obiektu. Dzięki rozwarstwieniu zachowanych fragmentów browaru – wolno stojącej ściany wschodniej i dolnych partii południowej klatki schodowej świątyni – wiadomo, że przeszedł on kilka architektonicznych zmian. Część z nich znalazła swoje ślady w relikcie dawnego browaru, a także w dokumentacji rysunkowej z 1824 r. W efekcie można było wyodrębnić sześć etapów obejmujących jego powstanie i kolejne przekształcenia.

Etap I

Badania architektoniczne ujawniły w wolno stojącej ścianie wschodniej pozostałości, które powiązane są z najstarszymi dziejami, obecnie niezachowanego kubaturowo obiektu. Należy do nich przede wszystkim partia powyżej poziomego uskoku przechodzącego przez całą długość tej ściany, od klatki schodowej aż po pionowy uskok. Jej górną granicę stanowią dwie warstwy cegieł ponad zwieńczeniami dwóch wnęk. Występujące tutaj cegły, ułożone przeważnie w wątek wendyjski, mają wymiary: $31-31,5 \times 15-15,5 \times 8-8,5$ cm, wysokość 10 warstw cegieł ($10c$) = 104 cm. Do tego materiału należy jeszcze dołączyć nieliczne pozostałości znajdujące się poniżej poziomego uskoku – tło wnęki i relikty łęków ceglanych (il. 3).

W zachowanej inwentaryzacji z XIX w. wyodrębnione partie wraz z podziałami także zostały uwzględnione. Ponieważ podobny układ znalazł się w ścianie zachodniej, można przyjąć, że i ona musiała pochodzić z tego samego czasu. Świadczyć o tym może pierwsze przypuszczalne rozplanowanie budynku. Od początku miałyby on tę samą wielkość obrysu, jaką przedstawiono na inwentaryzacji. Z zaznaczonych kolejnych przemiarowań wiadomo, że prawdopodobnie budynek nie zawierał w północno-

Il. 4. Plan parteru i piętra dawnego budynku gospodarczego, zapewne odsuniętego od fasady. Rekonstrukcja stanu z początku XIV w. (wg autora)

Fig. 4. Plan of the ground floor and the first floor of the old utility building, presumably moved away from the facade. Reconstruction of the condition from the beginning of the 14th century (according to the author)

building. Thanks to delamination of the preserved fragments of the brewery – a detached eastern wall and lower parts of the southern church staircase – it is obvious that it underwent a few architectural changes. Some of them are reflected in the relic of the old brewery as well as in the drawing documentation from 1824. Consequently, it was possible to identify six stages comprising its foundation and subsequent transformations.

Stage I

The architectural research revealed some remnants in the detached eastern wall, which are connected with the oldest history of the structure that at present is not preserved in its cubature. This is, first of all, a part above the horizontal fault which runs through the whole length of this wall, namely, from the staircase up to the vertical fault. Its upper edge constitutes two layers of bricks above the crowning of two niches. The bricks which are mostly laid in a Vendian brickwork have the following sizes: $31-31.5 \times 15-15.5 \times 8-8.5$ cm, the height of 10 layers of bricks ($10c$) = 104 cm. Additionally, there are few remnants situated below the horizontal fault – the niche background and relics of brick arches (Fig. 3).

In the preserved inventory from the 19th century, the identified parts along with divisions were also taken into account. As a similar arrangement was in the western wall, thus we can imply that it must have originated from the same time as well. The first hypothetical layout of the building may be a proof here. Since the very beginning it would have had the same size of the outline as it was presented in inventory. On the basis of the marked chang-

-wschodnim narożniku części klatki schodowej współtworzącej fasadę kościoła (il. 4), gdyż na niej nie znaleziono żadnego fragmentu, który etapowi temu mógłby być przypisany. Do kolejnych możliwych ustaleń należą: rozkład okien i ich wielkość oraz przebieg niektórych ścian wewnętrznych. W poziomie parteru, ściany: północna i południowa budynku miały po siedem okien i jednym wejściu. Zachodnia ściana szczytowa mogła mieć dwa okna, natomiast przeciwnie – żadnego, co jest zrozumiałe ze względu na znajdującą się za nią małą przestrzeń i dość blisko położony klasztor. Wnętrze budynku było podzielone najpewniej siedmioma parami podpór ustawionymi w dwóch ciągach wzdłużnych. Wejście na piętro mogło znajdować się przy ścianie północnej, nieopodal drzwi oraz z zewnątrz, przy ścianie południowej, w pobliżu kolejnego wejścia. Piętro zawierało dwutraktowe wnętrze. Rozdziału dokonano poprzez ustawienie ścianki ceglano-drewnianej (na osi wzdłużnej obiektu) lub też, co wydaje się bardziej prawdopodobne, storczykami więźby dachowej.

W kontekście powyższych ustaleń powstanie badanego budynku należy wiązać z przedziałem czasu, w którym w jego wnętrzu nie było klatki schodowej współtworzącej fasadę świątyni. Fakt ten pociąga za sobą stwierdzenie, że w czasie budowy tego obiektu kościół opacki musiał być krótszy od obecnego. Jak wynika z opublikowanych już badań architektonicznych kościoła, jego fasada w stosunku do obecnej była cofnięta w kierunku wschodnim dwukrotnie. Pierwszy raz nastąpiło to w okresie późnoromańskim, po wykształceniu dwóch przęseł nawy środkowej i czterech należących do naw bocznych (po 1245–3 ćw. XIII w.) [1, s. 69, 76–78]. Drugim razem miało to miejsce na początku gotyku, kiedy to kościół został wydłużony o jedno przęsło nawy środkowej i dwa przęsła naw bocznych (koniec XIII w.) [1, s. 87–88]. Rozpoznany materiał ceramiczny wskazuje na pewne podobieństwo do okresu związanego z działalnością budowlaną już po ukończeniu wczesnogotyckiej fasady, zatem zapewne z początkiem XIV w. Obiekt spełniał niewątpliwie funkcję gospodarczą, ale dokładniejsze jej ustalenie nie jest obecnie możliwe.

Etap II

Kolejna partia średniowiecznych cegieł występuje tylko w ścianie zachodniej klatki schodowej, przy południowej jej krawędzi. Ma ona tam rozerwaną, nieregularną formę. Oprócz tego niewielki fragment znalazł się także tuż przy ziemi, na załamaniu ścianki zachodniej i północno-zachodniej. Cegły ułożone są w wąż gotycki. Ich lokalizacja wskazuje na włączenie do dotychczasowej budowli części klatki schodowej kościoła. Wydaje się, że w dotychczasowym jej rozplanowaniu musiało zajść niewiele zmian. Wiązały się one głównie z rozbiórką północno-wschodniego narożnika i z wkomponowaniem w to miejsce nowej kubatury. Działanie to doprowadziło do całkowitej likwidacji w ścianie północnej skrajnie położonych wnek z oknami i częściowo w szczytowej ścianie wschodniej wnek północnych.

Czas przekształceń budynku gospodarczego jest ewidentnie powiązany z ostatecznym wydłużeniem kościoła ustalonym na lata 60.–3 ćw. XIV w. [1, s. 102–105].

es, we can see that probably the building in its northeast corner did not have a part of the staircase co-creating the church facade (Fig. 4) because there was no fragment on it which could have been assigned to this stage. Further possible findings are as follows: the arrangement of windows and their sizes as well as the location of some internal walls. In the level of the ground floor the northern and southern walls of the building had seven windows and one entrance each. The western gable wall might have had two windows, whereas the opposite one – no window, which is understandable due to the fact that there was little space right behind it and the monastery was situated in close vicinity. The interior of the building was most probably divided by seven pairs of supports placed in two longitudinal rows. The entrance leading to the first floor might have been near the northern wall, not far from the door and from the outside near the southern wall in the vicinity of the next entrance. The first floor had a two-section interior. It was divided by means of a brick and wooden wall built on the longitudinal axis of the building or, which seems more probable, by means of an orchid roof truss.

In the context of the aforementioned findings, the construction of the discussed building might have taken place at the time when its interior was not equipped with a staircase that co-created the church facade. This fact implies the conclusion that at the time when this building was erected the abbey church must have been shorter than the present one. As it results from the published architectural research of the church, its facade in relation to the present one was twice withdrawn to the east. For the first time it happened in the late Romanesque period after two spans of the nave and four of the aisles were formed (after 1245–3rd quarter of the 13th century) [1, pp. 69, 76–78]. The second change took place at the beginning of the Gothic period when the church was made longer by one span of the nave and two spans of the aisles (the end of the 13th century) [1, pp. 87–88]. The recognised ceramic material indicates a certain similarity to the period connected with the building activity after the early Gothic facade was completed, i.e. the beginning of the 14th century. Undoubtedly, the building fulfilled some utility functions but it is impossible now to determine their character in more detail.

Stage II

The next part of the mediaeval bricks occurs only in the western wall of the staircase at its southern edge. There it has a disrupted and irregular form. Moreover, a small fragment is also located just near the ground at the break of the western and northwest wall. The bricks are laid in the form of the Gothic brickwork. Their location indicates the inclusion of a part of the church staircase into the existing building. It seems that there must have been only insignificant changes in its planning. They were mainly connected with the demolition of the north-east corner and with introducing into this place a new cubature. This activity led to the total liquidation of niches with windows which were situated on the extremes of the northern wall and a partial liquidation of northern niches in the eastern gable wall.

The time of transformations of the farm building is clearly connected with the final elongation of the church,

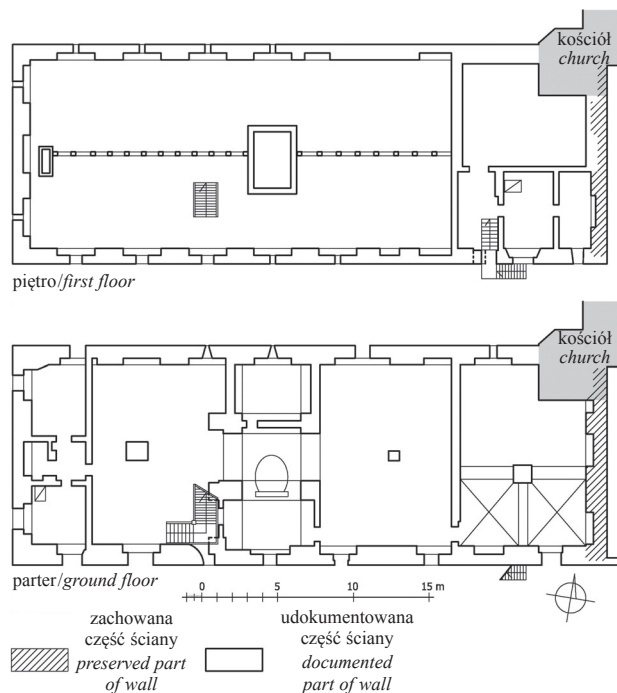
Il. 5. Przekształcona w XVI w. średniowieczna wnęka w parterze ściany wschodniej dawnego browaru. Stan z 2011 r. (fot. A. Piwek)

Fig. 5. Mediaeval niche in the ground floor of the eastern wall of the old brewery that was transformed in the 16th century. Condition of 2011 (photo by A. Piwek)

Etap III

Kolejny badany materiał znalazł się na wolno stojącej ścianie poniżej poziomego uskoku i wypełnił obrzeża wnęki oraz partię powyżej jej łuku, natomiast ponad uskokiem – w prawie połowie trójbocznego szczytu i w poziomym pasie od pionowego uskoku na południe. W obrębie ścianki zachodniej klatki schodowej podobne cegły są na jej skrajach: do wysokości prawie drugiego uskoku (licząc od terenu) – w pionowym wąskim pasie przy załamaniu ze ścianką północno-zachodnią, zaś powyżej – w nieco szerszym pasie. Na wysokości drugiego uskoku w południowym skraju cegły te wystąpiły najpierw w wąskim pasie, a następnie szerszym, chociaż mało regularnym (il. 5).

Z dokumentacji archiwalnej i z badań architektonicznych wynika, że w tym etapie wprowadzono w obiekcie wiele zmian budowlanych (il. 6). Zamiast dotychczasowych słupów dano kilka ścianek poprzecznych i wzdłużnych, z których większość (jeśli nie wszystkie) wykonano już z materiałów ceramicznych. Znaczna część okien została powiększona, niektóre z nich zamurowano fragmentarycznie lub w pełni. Szczególnie dużo przekształceń wprowadzono na poziomie parteru. W ścianie południowej wybito dwa wejścia. W nowym podziale, dawny pierwszy od zachodu pas poprzeczny zachowano w nieco skróconej szerokości. Podzielony został na trzy mniejsze pomieszczenia. Kolejne dwa pasy poprzeczne połączono w jedno wnętrze (także nieco zwężone). W czwartym pasie (niewiele szerszym od dawnego) znalazły się dwa pomieszczenia, natomiast następne dwa uzyskały jedną przestrzeń. Ostatnie dwa pasy (pierwsze od wschodu) tak-

Il. 6. Plan parteru i piętra dawnego browaru dochodzącego do fasady kościoła. Rekonstrukcja stanu z 1602 r. (wg autora)

Fig. 6. Plan of the ground floor and the first floor of the old brewery reaching the church facade. Reconstruction of the state of 1602 (according to the author)

which as it was ascertained, occurred in the 1360^s–3rd quarter of the 14th century [1, pp. 102–105].

Stage III

The next examined material was on a detached wall situated below a horizontal fault and filled the edges of the niche as well as the part above its arch, whereas above the fault it was almost in the middle of the three-sided gable and in the horizontal strip from the vertical fault to the south. Within the western wall of the staircase there are similar bricks on its edges, namely, to the height of almost the second fault (starting from the terrain) – in the vertical narrow strip at the break along with the northwest wall, whereas above – in a slightly wider strip. At a height of the second fault in the southern edge these bricks first appeared in the narrow strip and then in the wider strip although it was quite irregular (Fig. 5).

The archival documentation and architectural research show that at this stage many constructional changes were introduced into this building (Fig. 6). Instead of previous pillars a few cross and longitudinal walls were built, most of which (if not all of them) were made already of ceramic materials. Most of the windows were enlarged, while some of them were bricked up fragmentarily or completely. On the ground floor level numerous transformations were introduced. In the southern wall two entrances were made. In the new division the first former cross strip on the west was preserved in a slightly shortened width. It was divided into three smaller rooms. The next two cross strips were transformed into one interior (also slightly narrowed). In the fourth strip (not much wider

że połączono w jedno wnętrze, z tym że od strony południowej przewidziano tam dwa przeszła sklepienne wsparte na ścianach obwodowych, ścianie poprzecznej i na kwadratowym słupie. Po stronie północno-wschodniej do wnętrza obiektu weszła część klatki schodowej południowej wieżyczki fasady. Wejścia na piętro również zmieniły swoją lokalizację: zewnętrzne nadal pozostało przy elewacji południowej, ale przesunięte zostało w kierunku wschodnim, natomiast wejście wewnętrzne przy ścianie północnej przeniesiono w południowo-wschodni narożnik drugiego (licząc od zachodu) segmentu poprzecznego. 2/3 dotychczasowej powierzchni na piętrze pozostało prawie bez zmian (część zachodnia). Doszły tam jedynie powiększenia trzech pierwszych od zachodu okien ściany południowej, nowa klatka schodowa łącząca z parterem i trzy kominowe funkcjonalnie połączone z niższą kondygnacją. Przez te dobudówki część storczyków uległa likwidacji. Istotne zmiany zaszły natomiast w części wschodniej. Podzielona ona została ścianą wzdłużną na dwa niewielkie zespoły. Południowy składał się z trzech wąskich pomieszczeń. Dwa skrajne miały w ścianie południowej po jednym oknie, natomiast trzecie – najprawdopodobniej tylko wejście. Najpewniej wnętrza te przeznaczone były na mieszkanie z korytarzem. Północny zespół tworzyło jedno pomieszczenie o nieznanym przeznaczeniu. Było ono pozbawione okien i połączone wejściem z pobliskim korytarzem.

Powyższe przekształcenia należy łączyć z naprawami, jakich musiano dokonać po zniszczeniach kościoła cysterskiego w czasie najazdu zbrojnych hufców gdańszczan na Oliwę na początku 1577 r. [2, t. 1, s. 11–14]. Jak z zachowanych śladów na ścianie wschodniej i klatce schodowej fasady kościoła wynika, ucierpiał wówczas znacznie także przyległy do niej od wschodu budynek gospodarczy. Jego odbudowa mogła nastąpić w latach 1591–1602 [3, s. 240]. W nowym wnętrzu umieszczono już wówczas na pewno browar wraz z dodatkowymi pomieszczeniami. Podobnie jak inne browary gdańskie, i ten zakonny musiał składać się ze słodowni, warzelnii, izby do fermentacji, a także z piwnic [4, s. 35]. Na te ostatnie pomieszczenia zaadaptowano pobliskie piwnice klasztoru. Do obsługi browaru oprócz robotników zatrudnieni byli wykwalifikowani pracownicy: mielcarze – do produkcji słodu i piwowarowie wraz z czeładnikami – do nadzoru i warzenia piwa [5, s. 31].

Etap IV

Przekształcenia nowożytnego browaru były znaczne. Na ścianie wolno stojącej można je odczytać w części poniżej poziomego uskoku od klatki schodowej aż po łamaną fugę przy północnej krawędzi wnęki oraz w niewielkim pasie na południe od tej wnęki. Do partii tej należy jeszcze zaliczyć łęk wejścia. Wymiary znajdujących się tutaj cegieł wynoszą: 29,0–30,5×13,5–14,5×6,5–7,2 cm, 10c = 101 cm, ułożone są one w wątek nowożytny (il. 7).

Pozostałych danych dostarcza głównie dokumentacja rysunkowa (il. 8). Zaznaczone tam zmiany wiązały się z likwidacją dotychczasowej funkcji browaru. Budynek miał teraz służyć celom gospodarczo-mieszkalnym. Na parterze i piętrze zaprojektowano trójtrakt. Podziały wzdłużne nie były jednakowe – ciągi skrajne miały być

than the former one) there were two rooms, whereas the next two rooms were transformed into one space. The last two strips (the first on the east) were also transformed into one interior but on the southern side there were supposed to be two vault spans based on the peripheral walls, cross wall and square pillar. On the northeast side a part of the staircase of the southern turret facade became a part of the building interior. Entrances leading to the first floor also changed their locations, i.e. the external entrance was still at the southern facade but it was moved towards the east, whereas the internal entrance at the northern wall was moved to the southeast corner of the second (starting from the west) cross segment. 2/3 of the previous area on the first floor remained almost unchanged (western part). The only works that were done were extensions of the first three western windows on the southern wall, a new staircase connecting the ground floor and chimney shafts functionally joined with the lower storey. Due to these extensions some of the orchards were liquidated. Some significant changes were introduced in the eastern part. It was divided into two small complexes by means of a longitudinal wall. The southern complex consisted of three narrow rooms. Two extreme rooms had one window each in the southern wall, while the third one – most probably had only the entrance. These interiors functioned most probably as a flat with a hall. The northern complex consisted of one room whose purpose remains unknown. It had no windows and was connected with a nearby hall by means of an entrance.

The aforementioned transformations should be connected with repairs which had to be done after the Cistercian church destruction during the invasion of Oliwa by Gdańsk armed troops at the beginning of 1577 [2, vol. 1, pp. 11–14]. The preserved traces on the eastern wall and staircase of the church facade show that the farm building adjacent to it from the east also underwent serious damages. Its reconstruction might have taken place in the years 1591–1602 [3, p. 240]. Already at that time in the new interior a brewery must have been built along with additional rooms. Similarly to other Gdańsk breweries, this monastery brewery must also have consisted of a malt house, brew house, fermentation room as well as cellars [4, p. 35]. Neighbouring monastery cellars were adapted for these purposes. The service staff consisted not only of workers, but also of qualified employees such as malt masters for the production of malt and brew masters along with journeymen for supervision and brewing beer [5, p. 31].

Stage IV

There were considerable changes introduced to the brewery in the modern times. They can be seen on a detached wall in a part below the horizontal fault from the staircase up to a broken joint at the northern niche edge as well as in a small strip south of this niche. An entrance arch also belong to this part. The brick sizes here are as follows: 29.0–30.5×13.5–14.5×6.5–7.2 cm, 10c = 101 cm, and they are laid according to the modern brickwork (Fig. 7).

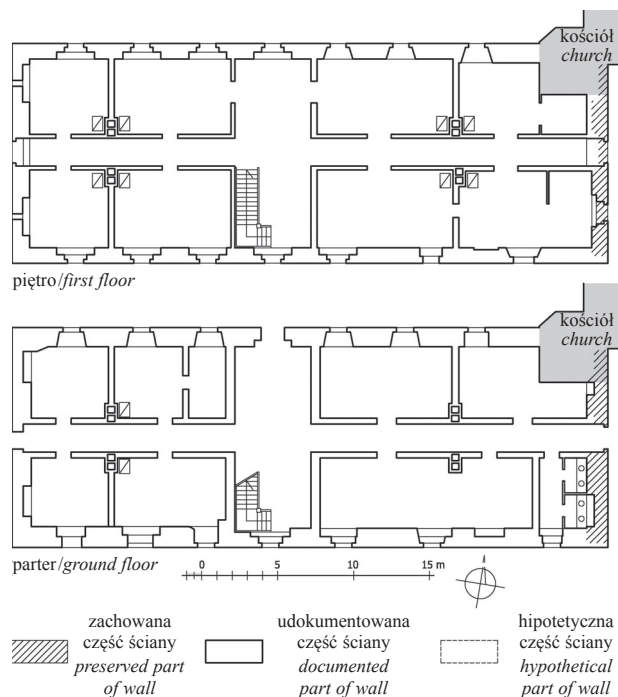
A drawing documentation is the main source of further data (Fig. 8). Changes, which were marked there, were connected with the liquidation of the previous function of

Il. 7. Dawne wschodnie wejście do parteru dawnego budynku gospodarczego po zmianach dokonanych w 1824 r. (fot. A. Piwek)

Fig. 7. Former eastern entrance to the ground floor of the old utility building after changes in 1824 (photo by A. Piwek)

Il. 8. Plan parteru i piętra budynku gospodarczego (dawnego browaru) według dokumentacji sporządzonej w 1824 r. (Arch. Miejskie w Gdańsku, sygn. V/18-161)

Fig. 8. Plan of the ground floor and the first floor of the utility building (old brewery) according to the documentation prepared in 1824 (City Archives in Gdańsk, sygn. V/18-161)

szersze od środkowego, przeznaczonego na komunikację. W poziomie parteru, w ścianach poprzecznych (zachodniej i wschodniej) na przedłużeniu korytarza znajdowały się wejścia. Dotąd wschodnie z nich mylnie – jak z tego wynika – datowano na mniej więcej 1910 r. [6, s. 70]. Północno-zachodni ciąg miał trzy pomieszczenia przeznaczone na kuchnię. Każde z nich miało własne okno w ścianie północnej. Naprzeciw tych pomieszczeń (na tej samej długości) znalazły się jedynie dwa pomieszczenia, gdyż wschodnie było szersze. Dlatego jedno okno doświetlało pomieszczenie skrajne (kuchnię), podczas gdy dwa okna – przyległe do niego od wschodu (służbówka). Duży poprzeczny hol łączący się z wzdłużnym korytarzem zawierał oddzielne wejście w ścianie północnej. W jego narożniku południowo-zachodnim znalazła się klatka schodowa wiodąca na piętro. Północno-wschodni ciąg zawierał dwa oddzielne pomieszczenia (tzw. piwnicę) – przyległe do holu doświetlały dwa okna, natomiast skrajne – tylko jedno. Po przeciwnej stronie także były dwa pomieszczenia, ale o zupełnie innym podziale. Przy holu ciągnęło się jedno, najdłuższe w budynku (skład drewna). Miało ono jednak tylko dwa okna. Drugie pomieszczenie, dochodzące do ściany wschodniej, zawierało wąski korytarz z oknem i dwie pozbawione okien niewielkie wydzielone przestrzenie (wc). Piętro w ogólnych podziałach powtarzało rozwiązanie parteru. Dwa ciągi przyległe do ścian wzdłużnych w partii zachodniej miały po dwa pomieszczenia (pokoje), z tym że zachodnie były węższe i miały po jednym oknie, natomiast kolejne – już po dwa okna. Partia wschodnia zawiera-

the brewery. The building was supposed to perform economic and residential functions. An arrangement of three rows of rooms was designed on the ground and first floor. Longitudinal divisions were not the same – the edge structures were supposed to be wider than the middle one which was intended to be the communication centre. On the ground floor level in the cross walls (western and eastern) on the extension of the hall there were entrances. The eastern entrance was mistakenly dated for the year circa 1910 [6, p. 70]. The northwest structure had three rooms serving as kitchens. Each of them had its own window in the northern wall. Opposite these rooms (at the same length) there were only two other rooms because the eastern one was wider. Therefore, one window provided light to the extreme room (kitchen), whereas two windows gave light to the adjacent room in the east (staff room). A big cross hall that was connected with a longitudinal corridor had a separate entrance in the northern wall. In its southwest corner there was a staircase leading to the first floor. A northeast structure had two separate rooms (the so called cellar) that were adjacent to the hall and lighted by two windows, whereas the extreme room – by one window. On the opposite side there were also two rooms, however with a completely different division. Along the hall there was the longest room in the building (wood yard). It had two windows only. The other room that was next to the eastern wall contained a narrow corridor with a window and two other small separated rooms without windows (toilets). In its general divisions the first floor reflected the ground floor solution. Two structures

ła także po dwa pomieszczenia w każdym ciągu. Skrajne z nich miały nadto niewielkie aneksy pozbawione okien. Przewidziano tam sypialnię z alkową oraz pokój do nauki i bibliotekę.

Czas powyższych zmian wyznacza rok 1824, kiedy to powstała wspomniana już dokumentacja. Jednakże analiza dokumentu i jego konfrontacja z zachowanym materiałem ceramicznym wykazuje pewne rozbieżności. O ile w ścianie wolno stojącej na poziomie parteru można się jeszcze doszukać pewnych podobieństw, o tyle na piętrze nie ma ich w ogóle. Więcej cech wspólnych można znaleźć, przyjmując podziały zanotowane w parterze jako odpowiadające piętru. Kolejne niezgodności wiążą się z oknem na piętrze. Zaznaczone na planie nie ma potwierdzenia w ścianie. Wskazuje to na możliwość niezrealizowania w pełni przedstawionego rysunkowo projektu. Nie wiadomo, czy dotyczyło to jedynie tylko jednego fragmentu, czy też wprowadzono więcej zmian.

Etap V

Kolejna zmiana, jaką można wyodrębnić w ścianie wschodniej i w klatce schodowej fasady, objęła także dość duży obszar. W obrębie wspomnianej ściany należą do niej: poniżej poziomego uskoku – pionowy pas zamknięty tą ścianą, a powyżej poziomego uskoku – fragment przy skośnym gzymsie i ponownie pas przy południowym skraju ściany. Znaczna partia tego materiału znalazła się na zachodniej ścianie klatki schodowej. Do wysokości pierwszego uskoku (dochodzącego do terenu) wystąpiła ona prawie na pełnej szerokości, wyżej, do wysokości drugiego uskoku, w szerokim pionowym pasie przy północnej krawędzi, a powyżej – przy południowym skraju trzeciego uskoku. Wszędzie użyto cegieł o wymiarach $30,5-31,5 \times 14,5-15 \times 8,5-9$, $10c = 100$ cm ułożonych w wątek nowozytny.

Etap ten wiązał się głównie ze zburzeniem dawnego budynku gospodarczo-mieszkalnego i wykorzystaniem jego pozostałości do nowych celów (il. 9, 10). Zachowano tylko ścianę wschodnią, którą włączono w obręb fasady. Zatarło więc zbędne ślady powiązań budowlanych ze ścianami wzdłużnymi i wymieniono część zużytego materiału. Następnie upodobniono ją do ściany zachodniej nawy północnej poprzez obniżenie i nadanie skośnego zwieńczenia. Aby wrażenie to wzmocnić, ścianę tę (dłuższą od ściany zachodniej nawy) optycznie skrócono, dając za skosem pionowy uskok imitujący koniec szczytu nawy bocznej. W wyniku podjętych działań elewacja zachodnia kościoła, pomimo gotyckiej osiowości, uzyskała od południa dodatkową powierzchnię. Otrzymano tym samym nieznanym wcześniej w założeniu oliwskim walor symetrii.

Czas rozbiórki budynku gospodarczego miał nastąpić w latach 1832–1833 [3, s. 240] i z tym czasem należałoby wiązać opisane powyżej działania budowlane.

Etap VI

Ostatnia partia cegieł, jaka występuje na badanym obszarze, zajmuje niewielkie skupiska. Do tej grupy wlicza się także pojedyncze cegły, nietworzące ciągłej powierzchni. Na ścianie wolno stojącej wystąpiła ona głównie poniżej poziomego uskoku – nad północnym frag-

mentem do longitudinalnych ścian w części zachodniej miały po dwa pokoje każdy, natomiast w części wschodniej – po dwa pokoje w każdej strukturze. Ekstremalne części dodatkowo miały małe aneksy bez okien. Sypialnia z aneksami oraz pokój do nauki i bibliotekę były planowane tam.

Czas powyższych zmian wyznacza rok 1824, kiedy to powstała wspomniana już dokumentacja. Jednakże analiza dokumentu i jego konfrontacja z zachowanym materiałem ceramicznym wykazuje pewne rozbieżności. O ile w ścianie wolno stojącej na poziomie parteru można się jeszcze doszukać pewnych podobieństw, o tyle na piętrze nie ma ich w ogóle. Więcej cech wspólnych można znaleźć, przyjmując podziały zanotowane w parterze jako odpowiadające piętru. Kolejne niezgodności wiążą się z oknem na piętrze. Zaznaczone na planie nie ma potwierdzenia w ścianie. Wskazuje to na możliwość niezrealizowania w pełni przedstawionego rysunkowo projektu. Nie wiadomo, czy dotyczyło to jedynie tylko jednego fragmentu, czy też wprowadzono więcej zmian.

Stage V

The next change that can be distinguished in the eastern wall and in the facade staircase also comprised quite a large area. Within the range of this wall it constitutes as follows: below the horizontal fault – a vertical strip closing this wall and above the horizontal fault – a fragment at the oblique cornice and again a strip at the southern extreme of the wall. A considerable part of this material was on the western wall of the staircase. Up to the height of the first fault (reaching the terrain) it appeared on almost overall width, then higher up to the height of the second fault in the wide vertical strip on the northern edge and above – on the southern extreme of the third fault. In all of these places bricks of the following sizes were used: $30.5-31.5 \times 14.5-15 \times 8.5-9$, $10c = 100$ cm and they were laid according to the modern brickwork.

On the whole, this stage was connected with the demolition of the old utility and residential building and the usage of its remnants for new purposes (Fig. 9, 10). Only the eastern wall was preserved which was included in the area of the facade. Therefore, unnecessary traces of constructional connections with longitudinal walls were obliterated and a part of the used material was exchanged. Then, it was made similar to the western wall of the northern nave by means of its lowering and the application of an oblique crowning. In order to emphasise the impression of the wall, it was optically shortened (longer than the wall of the western nave) and in this way it formed a vertical fault behind the bevel which imitated the gable of the aisle. As a result of these activities, the western facade of the church, in spite of its Gothic anti-axial character, acquired an additional area from the south. In this way, the Oliwa layout received a new value of symmetry that was unknown before.

Demolition of the farm building probably took place in the years 1832–1833 [3, p. 240] and the construction activities described above should be connected with this time.

Il. 9. Fragment zachodniej ścianki południowej klatki schodowej z zarysem mającym odpowiadać krzywiznie dachu dawnego browaru. Stan z 2011 r. (fot. A. Piwek)

Fig. 9. Fragment of the western wall of the southern staircase with an outline which is supposed to correspond to the roof curve of the old brewery. Condition of 2011 (photo by A. Piwek)

Il. 10. Współczesna fasada kościoła pocysterskiego (katedry) w Oliwie z fragmentem włączonym do niej reliktu budynku dawnego browaru. Stan z 2011 r. (fot. A. Piwek)

Fig. 10. Contemporary post-Cistercian church facade (cathedral) in Oliwa with a fragment of the old brewery building relic which was incorporated to it. Condition of 2011 (photo by A. Piwek)

mentem łuku wnęki i między wnęką a skrajem ściany, natomiast ponad uskokiem – w poziomym gzymsie. Na zachodniej ścianie klatki schodowej opisywana partia znajduje się nieco powyżej drugiego uskoku i dochodzi do południowej krawędzi ściany. Wszędzie zastosowano cegły maszynowe o wymiarach $25 \times 11,5 \times 6,5$ cm.

Użycie cegieł wykonanych mechanicznie wiązało się z wymianą zniszczonego materiału. Ponadto do tego etapu należy zaliczyć jeszcze usunięcie tynków z fasady kościoła oraz z pozostałości po przyległym dawniej budynku. Jedynie na ścianie zachodniej południowej klatki schodowej pozostawiono niewielki fragment tynku, który w górnej części miał odpowiadać krzywiznie dachu rozebranej wcześniej kubatury¹. Relikt ten nie ostał się długo i prawie ćwierć wieku później został zastąpiony śladem przebiegu krzywizny.

Prace te wystąpiły w 2. połowie XX w.

Podsumowanie

Pamięć o budynku gospodarczym znajdującym się przez wieki przed kościołem oliwskim jest coraz bardziej nikła. Jego pozostałości nadal identyfikowane są jako

¹ Stało się to pod wpływem sugestii J. Stankiewicza, znawcy dziejów kościoła oliwskiego.

Stage VI

The last part of bricks that appears within the researched area comprises small clusters. Single bricks, which do not form a continuous area, also belong to this group. On the detached wall it appeared mainly below the horizontal fault – above the northern fragment of the niche arch and between the niche and the wall extreme, whereas above the fault – in the horizontal cornice. On the western wall of the staircase the described part is a bit above the second fault and reaches the southern edge of the wall. In all cases machine bricks of the following sizes were used: $25 \times 11.5 \times 6.5$ cm.

The usage of bricks that were made mechanically was connected with an exchange of the destroyed material. Moreover, the removal of plasters from the church facade and the remnants after the old adjacent building also belonged to this stage. A small fragment of plaster, which was supposed to correspond to the roof curve of the earlier demolished cubature, remained only on the western wall of the southern staircase¹. This relic did not survive for long and almost 25 years later it was replaced by the trace of the curve course.

These activities were undertaken in the second half of the 20th century.

¹ It was due to a suggestion made by J. Stankiewicz, an expert in the history of Oliwa church.

część sacrum. Jedynie co bardziej dociekliwych zwiedzających dziwić może, że zapamiętane z placu kościelnego rozwiązanie przestrzenne świątyni, wskazujące na układ bazylikowy, po wejściu do jej wnętrza znajduje się znacznie dalej od portalu zachodniego, aniżeli należałoby się spodziewać. Aby zatem takich nieporozumień przestrzennych nie było, należałoby przynajmniej w plastyce wrócić do średniowiecznego założenia i ścianę wewnętrzną dawnego browaru otynkować. Niewątpliwie wzbogaciłoby to wiedzę o przeszłości zabudowy gospodarczej oraz jej rozplanowania urbanistycznego. Jak się okazuje na przykładzie oliwskim, nadal znaczną wartość badawczą mają autentyczne pozostałości, które chociażby z tej przyczyny powinny być ratowane zawsze i wszędzie.

Summary

The memory of the utility building which was situated in front of the church in Oliwa for many centuries is fading away with every year. Its remnants are still identified as a part of sacrum. However, for some of the most inquisitive visitors it may come as a surprise that the church spatial solution as remembered from the church yard indicating the basilica system after entering the church seems to be much further from the western portal than it could be expected. In order to prevent such spatial misunderstandings, we ought to return to the mediaeval layout, at least in the artistic aspect, and consequently to plaster the internal wall of the former brewery. This would undoubtedly enrich our knowledge about the past of the utility development and its urban planning. As it can be well seen on the example of Oliwa, authentic remnants still have a significant research value and it is for this reason that they should be saved – always and everywhere.

Translated by
Bogusław Setkiewicz

Bibliografia/References

- [1] Piwek A., *Architektura kościoła cysterskiego w Oliwie od XII do XX wieku*, Bernardinum, Pelplin 2006.
- [2] *Annales monasterii olivensis*, t. 1, Toruni 1916.
- [3] Iwicki Z., *Oliwa wczoraj i dziś*, Bernardinum, Gdańsk 2001.
- [4] Bogucka M., *Gdańsk jako ośrodek produkcyjny w XIV–XVII wieku*, PWN, Warszawa 1963.
- [5] Klonder A., *Browarnictwo w Prusach Królewskich (2 połowa XVI–XVII w.)*, Ossolineum, Wrocław 1983.
- [6] Mamuszka F., Stankiewicz J., *Oliwa. Dzieje i zabytki*, Wyd. Morskie, Gdańsk 1959.

Streszczenie

Fasada dawnego kościoła cystersów łączy się ze ścianą, która biegnie od strony południowej. W ścianie są nisze i wejście – pozostałości dawnego browaru i jego dekoracji. Badania prowadzone przez autora wykazały, że budynek był przerabiany (6 etapów). W etapie pierwszym (XIII w.–wczesny XIV w.) wnętrze było najpewniej podzielone siedmioma parami podpór w dwóch ciągach wzdłużnych. Później, w etapie drugim (lata 60. XIII w.–3. ćw. XIV w.) południowa klatka schodowa fasady została włączona do budynku. W trzecim etapie (1577) wnętrze zostało podzielone ścianami z cegły, by powstały mniejsze izby. Inny podział wnętrza istniał w etapie czwartym (1824). Na parterze część centralna składała się z dużego holu ze schodami. Na zachód i wschód od holu stworzono wewnętrzny korytarz. Pozwolił on na dojście do oddzielnych pokoi. Rozplanowanie pierwszego piętra kopiowało rozplanowanie parteru. Etap piąty (1832–1833) to wyburzenie prawie całego browaru. Zachowano jedynie ścianę zachodnią. W etapie szóstym odbywają się naprawy zniszczeń zachowanej ściany.

Słowa kluczowe: browar, cystersi, klasztor, Oliwa

Abstract

The facade of the former Cistercian church is linked with a wall which goes from the south. The wall contains niches and an entrance that manifest the former brewery and its décor. Research made by the author revealed that the building has been remodeled. In the first phase (13th c.–early 14th c.), the interior had a sequence of pillars in two rows. Later, in phase 2 (the thirteen sixties–3rd quarter of 14th c.) the south staircase of the facade was incorporated to the building. In phase 3 (1577), the interior was divided by brick walls to form smaller rooms. Another division of the interior took place in phase 4 (1824). On the ground floor, the central part comprised a big hall with a staircase. To the west and east of the hall, an inner corridor was formed. It enabled access to separate rooms. The lay-out of the first floor copied that of the ground floor. Phase 5 (1832–1833) included almost the entire demolition of the brewery. Only the west wall was retained. To the last, 6th phase, there belong repairs of the preserved but dilapidated parts of the wall.

Key words: brewery, Cistercian, monastery, Oliwa

